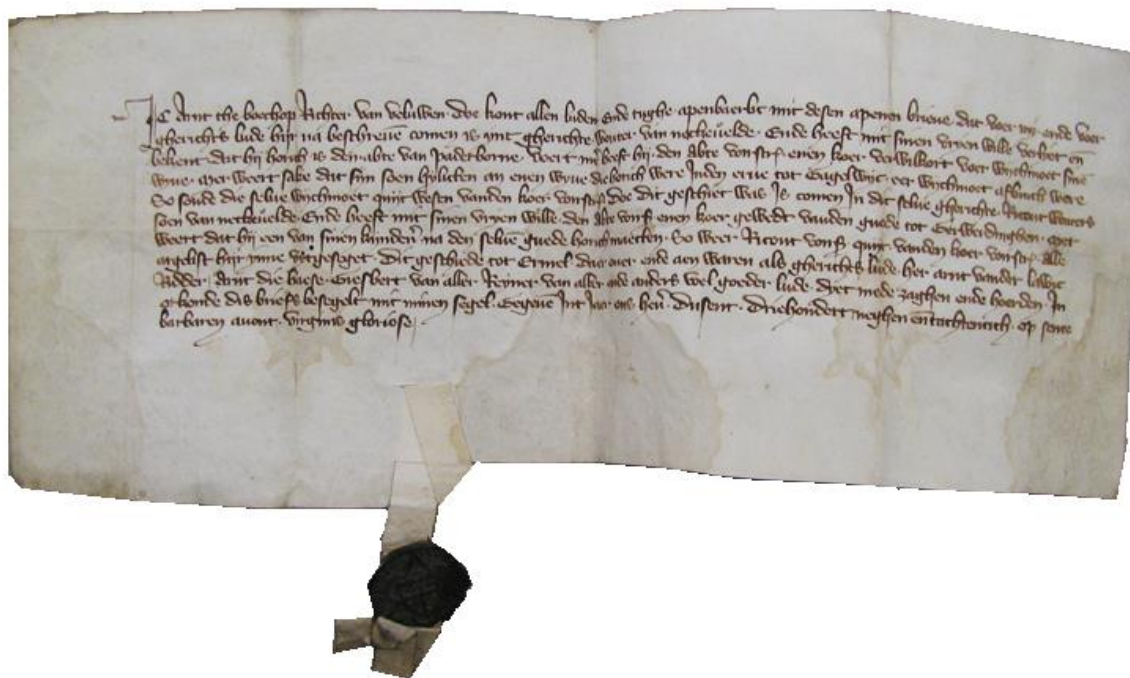

Een verstandshuwelijk tussen hertog en abt

Over de aftakeling van het hofstelsel in de late middeleeuwen

Peter Bijvank

Op 25 mei 1457 sloten de abt van het klooster de Abdinghof te Paderborn, Henrick d'Wrede, en de hertog van Gelre, Arnold van Egmond, een overeenkomst over de horige lieden en goederen van het klooster op de Veluwe. Er werd vastgelegd dat de hertog een derde deel van de geïnde boetes kreeg waarbij hij als tegenprestatie bijstand verleende bij het handhaven van de (klooster)regels. Al voor het afsluiten van deze overeenkomst bemoeide de graaf en latere hertog van Gelre zich met de kloosterzaken van de abdij van Paderborn. In 1389 is zijn ambtenaar, Arent thoe Boecop richter van Veluwe, betrokken bij een puur interne kloosterzaak: het vastleggen van de keurmede van de horigen van twee Gervense boerderijen; Gagelwijk en Gerwerdingen. Wat was de reden van deze bemoeienis van het wereldlijk gezag bij deze (kerkelijke) kloosterregels? In dit artikel de vroege signalen van een opkomende landheer binnen een dan al eeuwenoud en op retour zijnde geestelijke machtsstructuur rond Nijkerk en Putten.

Figuur 1: Oorkonde van Arent thoe Boecop over de keurmede van horige lieden van Gerven uit 1389.

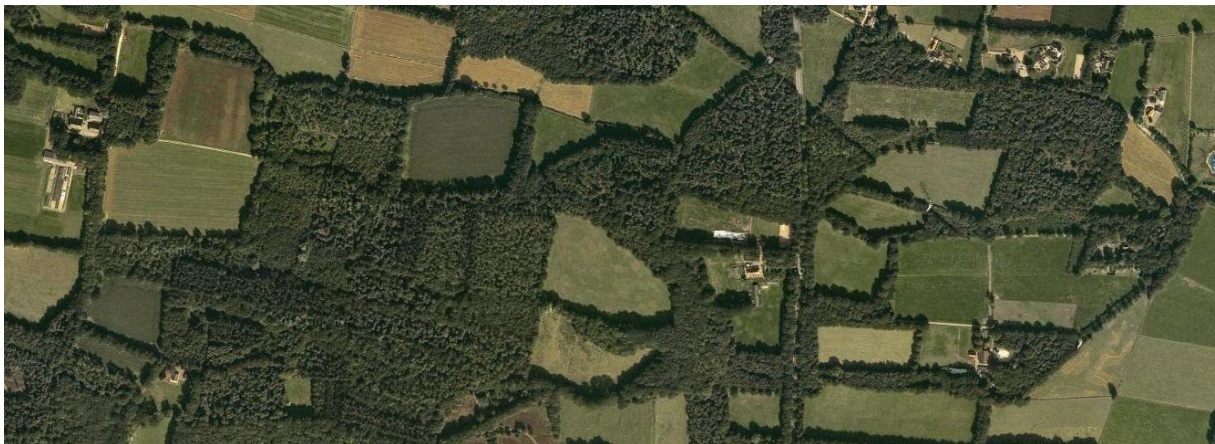
In mijn zoektocht naar de geschiedenis van de middeleeuwse buurschap Gerven bij Putten kwam ik de oorkonde uit 1389 tegen in het Gelders archief in Arnhem. Het papieren document met prachtige zegel trok mijn aandacht omdat het niet de abt of kellenaar (rentmeester van het klooster) was die de oorkonde opstelde maar Arent thoe Boecop, de richter van Veluwe¹. Deze bemoeienis van de ‘ambtluijden’ van de hertog van Gelre was niet voor niks. De boeren van de kloostergoederen van de abdij de Abdinghof te Paderborn op de Veluwe waren in de loop van de veertiende eeuw in opstand gekomen tegen de abt en rentmeester omdat ze de regels van het klooster te dwingend vonden. Tijdens dit geschil

¹ Een *richter* was een rechter of jurist, de hulpofficier van de drost (rechter) van Veluwe, vertegenwoordiger van de landsheer. De werkzaamheden van de richter waren vooral van justitiële aard, hij voerde de bevelen van de drost uit tot handhaving van orde en veiligheid.

stapte de hertog van Gelre naar voren om de rust te bewaren. De hertog eigende zich hierbij als wederdienst bepaalde rechten toe, zoals het meedelen in de door de abdijs opgelegde boetes aan de boeren die de kloostergoederen bewoonden. Deze oorkonde markeert een omslagperiode in de lokale geschiedenis. Het markeert het definitieve einde van het eeuwenoude middeleeuwse hofstelsel dat op de Veluwe rond Nijkerk en Putten vanaf de vroege middeleeuwen bestond. Een stelsel van heer, de abt in dit geval, en 'onvrije' boeren die de kloostergoederen bewoonden en bewerkten. Een stelsel van kloosterbezit dat enorme invloed heeft gehad op het uiterlijk van het landschap dat hier en daar rond Nijkerk en Putten nog zichtbaar is.

Kloosterbezit

Het meest kenmerkende van de middeleeuwse geschiedenis van het landschap van Nijkerk en Putten is dus kloosterbezit. Het is nu moeilijk voor te stellen maar vrijwel elke boerderij in dit gebied op de noordwest Veluwe behoorde in de middeleeuwen en eeuwen daarna tot een klooster. In omliggende gebieden was meer een mix van grondbezit aanwezig door wereldlijke heren (adel), bisschoppen, kloosters, kapittels en vrije boeren. Deze mix zorgde regelmatig voor verschuivingen en veranderingen van machts patronen. Het feodale of hofstelsel² van grondbezit van een drietal Duitse kloosters en hun hoven was rond Nijkerk en Putten een stabiele factor gedurende de gehele middeleeuwen. De boeren van deze kloosterboerderijen waren zogenaamde hofhorigen of 'onvrijen' en waren verbonden aan de grond van hun heer, in dit geval de abt of abdis. Deze horigen leefden in een hofverband, de zogenaamde *familia* en waren aan strikte regels, het hofrecht, gebonden. Door het bestaande erfrecht (als onderdeel van het hofrecht) waarbij de eerstgeborene boerderij en landerijen als geheel ontving, vond geen opsplitsing van boerderijen plaats. Hierdoor raakte het landschap minder verdicht doordat niet ervende kinderen zich elders moesten vestigen³. Dit landschap van op afstand van elkaar liggende boerderijen is kenmerkend voor de omgeving van Nijkerk en Putten en is een direct gevolg van het kloosterbezit en de kloosterregels⁴.

Figuur 2: Oude cultuurlandschap van Gerven met de boerderijen Groot Gerven (links), Groot Koestapel (midden) en Klein Koestapel (rechtsonder).

² Als gevolg van schaarse geldmiddelen in de Karolingische tijd kwam de nadruk te liggen op Naturalwirtschaft. De grote vraag aan ruilmiddelen leidde tot agrarische centra (de zogenaamde hoven of *curtes*) die het voor de heer mogelijk maakte om een betere controle uit te oefenen op de verplichte levering van landbouwproducten door horigen. Vgl. P.G. Aalbers (1979).

³ Wanneer er voldoende ruimte was bleef een enkel niet ervend kind in de directe nabijheid wonen door een nieuw bedrijf te stichten. Deze nieuwe erven werden veelal met 'klein' aangeduid. Het ouderlijk erf bleef echter even groot.

⁴ Behalve het erfrecht is de bodemopbouw sterk bepalend geweest voor de spreiding van boerderijen in het landschap. Het voorkomen van hoge dekzandruggen (voor de aanleg van akkers) was voor de zandboeren in de (late) middeleeuwen een belangrijke vestigingsvoorwaarde.

Oorsprong van het kloosterbezit

De vroegst geschreven historische bronnen over het grondbezit op de Veluwe gaan terug tot de Karolingische tijd, aan het einde van de vroege middeleeuwen rond de negende en tiende eeuw. Delen van de Veluwe, waaronder het gebied rond Nijkerk en Putten, waren toen in het bezit van de Saksische graven van Hamaland, de Meginharden. Hamaland was een graafschap of gouw van het Karolingisch Rijk en lag aan beide zijden van de IJssel boven Arnhem. Deze gouw werd in de tiende eeuw bestuurd door graaf Wichman IV (ca. 920-974) die zijn residentie bouwde op de Eltenberg. Na zijn overlijden schonk hij twee derde van zijn bezittingen (o.a. Hamaland, Veluwe en het Gooi) aan zijn dochter Liutgard. Zij werd de eerste abdis van het door Wichman opgerichte Sint Vitusklooster op de Eltenberg⁵. Een derde deel van zijn bezit ging naar zijn andere dochter Adela. Over deze verdeling, oneerlijk in de ogen van Adela, ontstond een vete waarbij zelfs de Duitse keizer moest bemiddelen⁶.

Figuur 3: Afbeelding van de Eltenberg nabij de huidige Nederlands-Duitse grens (bron: Topografie van Nederland, Universiteitsbibliotheek Leiden)

Uiteindelijk werd in het jaar 996 een oplossing gevonden en werden de goederen in o.a. *Putte* en *Appelteruika* (Appel) half om tussen het Sint Vitusklooster en Adela verdeeld⁷. Nadat de zoon van Adela, Meinwerk, in 1015 het Benedictijner klooster van St. Petrus en Paulus, ook wel de Abdinghof te Paderborn stichtte, kwam zijn erfdeel in dit klooster terecht⁸. Op deze wijze werden de vele goederen in het gebied rond Nijkerk en Putten van de Hamalandse graaf Wichman aan twee Duitse kloosters verbonden. Naast deze genoemde kloosters had de abdij van Werden al in 855 via een schenking bezittingen rond Nijkerk en Putten in handen gekregen, waaronder villa *Rentilo* (waarschijnlijk boerderij Renselaar), *Archi* (buurtschap Ark bij Nijkerk) en *Vunnilo* (Wullenhove bij Nijkerk)⁹. In de meer zuidelijke delen van de Gelderse Vallei, rond Barneveld en Scherpenzeel, had vooral de bisschop van Utrecht veel goederen in bezit.

⁵ Hij liet zijn burcht op de Eltenberg ombouwen tot een jufferen stift (klooster voor adellijke dames) nadat zijn zoonjoch Wichman op zevenjarige leeftijd was overleden.

⁶ Vgl. H.P.H. Jansen (1982)

⁷ In de buurtschap Gerven bij Putten lag de Paderbornse boerderij (Middel) Gerven naast het Eltense erf Groot Gerven. Deze afwisseling van kloostergoederen is karakteristiek voor veel boerderijen in dit gebied en verwijst direct naar deze erfgoeddeling. Vgl. P.C. Bijvank (2012).

⁸ Adela's dochter Azela schonk haar deel, waaronder goederen in Appel, aan het Sint Vitusklooster te Elten waar zij zelf als non intrad. Vgl. J. van Doesburg en P.A.C. Schut (2010)

⁹ Vgl. W.J. Hagoort (1990).

Figuur 4: De oorspronkelijk Eltense kloosterboerderij Schavenou in Slichtenhorst bij Nijkerk

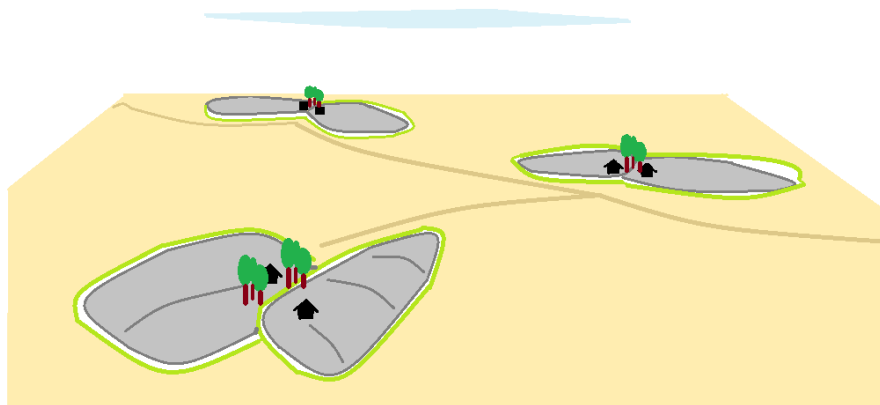
Einde aan de uitbreidingen van het kloosterbezit

De meeste domaniale¹⁰ ontginningen aan de noordwestzijde van de Veluwe vonden voor 1250 plaats¹¹. Het eigendomsrecht van de graaf op de nog woest liggende gronden (het zogenaamde *wildernisregaal*) werd rond deze periode algemeen erkend en de kloosters konden daardoor de woeste gronden niet verder vrij ontginnen (alleen tegen betaling aan de graaf). De buurschappen (en latere maalschappen) kochten deze gronden van de graaf om ze

woest te laten liggen als weide- en plaggengrond. Het landschap rond Nijkerk en Putten op de zandgronden bestond in deze periode uit los van elkaar liggende boerderijen (zogenaamde *Einzelhöfen*) waarbij vanuit elke afzonderlijke boerderij een aantal akkers werden ontgonnen op de hogere (en drogere) dekzandruggen in het gebied. Deze zogenaamde kampongtingningen lagen in bijvoorbeeld Appel, Slichtenhorst, Hell, Huinen en Gerven en bestonden uit meerdere kloosterboerderijen (zie figuur 6). Deze goederen werden beheerd door rentmeesters van de kloosterhoven in Appel (de Kemna, de Eltense hof) en Putten (de Kelnarij, de hof van de Abdinghof te Paderborn en de Schootmanshof, de hof van Werden).

Figuur 5: Zegel van Otto II, graaf van Gelre van 1229 – 1271

Figuur 6: Kloostergoederen als 'eilanden' op de hogere dekzandruggen van de woeste gronden. Schematische weergave van de situatie in de middeleeuwen rond Nijkerk en Putten.

¹⁰ Grootgrondbezit van een bepaalde grondheer (in dit geval een abdij) dat bestond uit één of meer centrale hoven (*curtes*) en daarbij behorende boerderijen en landerijen (domeinen) in de omgeving van deze hof.

¹¹ Ook in de eeuwen daarna vinden er nog wel uitbreidingen van het kloosterbezit plaats (ontginning van bouw- en weidegronden en afsplitsingen van erven) maar ontstaan er nauwelijks nieuwe kloosterboerderijen. Vgl. Slicher van Bath (1964)

Opkomst van de graaf van Gelre

De eerste graven van Gelre hadden naast bezittingen in hun machtscentrum rond de Duitse plaats Geldern, sinds de elfde eeuw ook rechten op (delen van) de Veluwe. Deze grafelijke rechten waren afkomstig van de kerk van Utrecht en bestonden uit een bonte verzameling van juridisch grondbezit en voogdijschappen. De economische bloei in de twaalfde eeuw vergrootte de status en de macht van de graaf. In 1196 kreeg hij de landsheerlijke rechten¹² van delen van de Veluwe, waaronder de Gelderse Vallei, van de Utrechtse bisschop in (achter)leen en door de goede relaties met de Duitse keizer werd de Gelderse graaf Otto II in 1229 met veel rijksgoederen beleend¹³. Kortom, de machtspositie en het landsheerlijk gezag van de graaf van Gelre werd groter. De hoven van de kloosters rond Nijkerk en Putten

hadden uiteraard met deze groeiende wereldlijke macht te maken maar ze bleven zelf verantwoordelijk voor het toezicht op hun boerderijen, landerijen en hofhorigen. De kloosters hadden bij hun oprichting zogenaamde immuniteit verkregen. Dit betekende dat binnen de muren van de abdij en de hoven het kerkelijk recht van toepassing was. De wereldlijke machthebber, de hertog van Gelre (Gelre werd in 1339 tot hertogdom verheven) of de plaatselijke schout, had binnen de kloostermuren geen macht. In de oorkonden van de jaren tachtig van de veertiende eeuw duiken echter ineens ambtenaren van de hertog van Gelre op. Oorkonden over dagelijkse kloosterzaken van bijvoorbeeld boerderijen op Gerven in Putten, die voorheen werden afgedaan door de rentmeester of kelner, werden rond 1390 door een jurist van de hertog opgesteld.

Figuur 7: Ruiterportret van hertog Willem van Gulik (1363-1402) door Cornelis Anthonisz (1543)

Oorkonde over een toezegging van keurmede uit 1389

In het Gelders Archief in Arnhem bevindt zich zo'n oorkonde waarin twee boeren uit Gerven, Wouter van Neckevelde en waarschijnlijk zijn zoon Ricout Wouterssoen van Neckevelde, aan de abt van de Abdinghof te Paderborn toezeggen om keurmede te betalen voor het erf Gagelwijn en Gerwerdingen¹⁴ (zie figuur 1 en bijlage 1). Bij het overlijden van een horige was men gehouden om het beste stuk uit de nalatenschap aan de heer, in dit geval de abt, te geven¹⁵. Primair was deze betaling van de keurmede een interne aangelegenheid die werd afgehandeld door de rentmeester of kellenaar van de abdij en de horige boer, in lijn met de immuniteit van de abdij. Deze oorkonde is echter opgesteld door de richter van Veluwe, Arent thoe Boecop. Uit deze oorkonde blijkt dat de hertog van Gelre zich in toenemende mate met de interne zaken van het klooster bemoeiden door zijn ambtenaren afspraken te laten vastleggen. Waar kwam deze bemoeienis vandaan?

¹² Is het geheel aan overheidsrechten van een heer, inclusief het territorium waar deze rechten gelden, op grond waarvan deze heer soeverein is, dat wil zeggen aan geen hoger landrechtelijk gezag onderworpen.

¹³ Vgl. W. Janssen (2003).

¹⁴ Hiermee werd de latere volschuldige, hofhorige boerderij Middel Gerwerdingen (of Gerven) bedoeld welke werd afgebroken aan het begin van de 19^e eeuw. Vgl. P.C. Bijvank (2012).

¹⁵ Later (in de loop van de vijftiende eeuw) werd deze keurmede steeds vaker in een geldbedrag voldaan. Het was feitelijk een wederdienst aan de abt voor het bewonen en bewerken van het goed.

De broedertwist tussen Reinoud III en Eduard

De veranderingen in de interne huishouding van de Kelnarij in Putten hadden alles te maken met het politieke klimaat in het hertogdom Gelre in de veertiende eeuw. Toen hertog Reinoud III (1333-1371) het roer van zijn vader (Reinoud II) in 1343 overnam was hij een tiener. Zijn vader was plotseling overleden en liet zijn minderjarige zoon een groot maar met schulden overladen hertogdom na. Toen de jonge Reinoud zijn buitenlandse politiek veranderde (meer gericht op Frankrijk dan Engeland) en daarnaast de Utrechtse bisschop Jan van Arkel, Salland en Twente weer opeiste¹⁶, ontstond er verzet van de adellijke stand in Gelre. Zijn jongere broer Eduard (1336-1371) sloot zich bij dit verzet aan. Hij keerde zich van zijn broer af en eiste uiteindelijk de vorstelijke macht op¹⁷.

Hertog Reinoud III bevrijdde tijdens deze broedertwist talrijke horigen op de Veluwe¹⁸. In ruil voor deze vrijlating vroeg hij hun steun in zijn strijd tegen zijn broer. In 1354 kwam de onderlinge vete tot een ware veldslag bij Loenen op de Veluwe. De geschiedschrijver I.A. Nijhoff schreef hier, op basis van de oorspronkelijke kronieken, in 1833 het volgende over:

‘Van alle kanten stroomde het landvolk toe, huis en akker verlatende, het slavenjuk en de boeien der eigenhoorigheid verbrekende, en, de wapenen opnemende, die de akkergereedschappen uitleverden, noemden zij bij voorraad zich zelve vrijen, de zaak, welke zij voorstonden, die der vrijheid, den oorlog, welken zij hielpen voeren, den Vrijen oorlog. In teugellooze woede zich op den zuidelijken boord der Veluwe uitstortende, bragten zij daar overal schrik en verwoesting, verbrandende de woningen der vrije landbouwers en de nevengebouwen van de sloten der edelen. In Arnhem zelfs moest men de poorten voor hen gesloten houden en zich op ernstige tegenweer voorbereiden: de regering der stad deed dondercruid en bussen, deels van Utrecht en Reenen aanvoeren, deels zelve vervaardigen, ook holle met lood gevulde steenen, tot afwering der aanvallers, in gereedheid brengen¹⁹.

Figuur 8: Verbeelding van de horigenopstand in 1354

Aan de voet van de Vrijenberg werden de boeren in deze ‘Vrije oorlog’ echter verslagen door het beroepsleger van Eduard. Maar deze roep naar vrijheid door de hofhorige boeren bleef aanwezig en heeft ook onder de hofhorigen van de kloostergoederen van Nijkerk en Putten geklonken. De opgelegde verplichtingen en gevoelens van onvrijheid die voortkwamen uit het twaalfde-eeuwse hofrecht van de Abdinghof, werden ook de hofhorige boeren van buurtschappen als Gerven en Slichtenhorst te dwingend en ze kwamen in verzet tegen hun heer, de abt van Paderborn.

¹⁶ Utrecht had deze gebieden in tijden van geldnood laten belenen door Gelre en Jan van Arkel (vermoedelijk 1314-1378) loste deze verpandingen weer in.

¹⁷ Vgl. I.A. Nijhoff (1833), W. Jappe Alberts (1966) en M. Böck en D. Geuenich (2003).

¹⁸ Dit betroffen horigen van de hertog zelf (hun aantal bedroeg rond 1350 zo'n 800 tegen 350 horigen van andere (geestelijke) heren, waaronder die van de kloosters rond Nijkerk en Putten.

¹⁹ Vgl. I.A. Nijhoff (1833).

Akkoord tussen de horige lieden van de hof te Putten met de abt van Paderborn in 1396

Dit verzet leidde tot een aanpassing en versoepeling van de regels voor de hofhorigen van de hof te Putten op 13 november 1396. Zo hoefden de horigen niet langer te betalen om te trouwen, hoefden ze niet meer geld voor de administratie van de hof in te brengen en werden de verplichting tot arbeid op de hof beperkt. Ook in deze akte trad Arent thoe Boecop²⁰ op als richter van Veluwe, namens de hertog van Gelre. De overeenkomst werd afgesloten tussen de horige boeren van de hof van Putten (de Kelnarij) en de abt van Paderborn, Conraet van Allenhusen²¹, zie bijlage 2. In de inleiding van de overeenkomst (een zogenaamd volledig hofrecht²²) wordt verwezen naar de onrusten tussen de horigen en de abdij: *'...went (=want) sy alle jaer voele (=vele) twistingen end schellingen (=scheelingen, afstand van elkaar nemen) hadden myt den Abt voorss van hoeren (=haren) rechten dat sy daer mede myt den selten (=dezelfde) Abt mynliken (=minnelijk) end eyndeliken (=eendrachtelijk) sein averdraghen in manieren end voorworden alsoo heir nae beschreven seit'*.

Hofrecht uit 1396 van de Abdinghof te Paderborn:

1. De horigen (zowel man als vrouw) waren hoofdelijk aansprakelijk voor het betalen van tijns (belasting) aan de abdij (hoofdtijns) van twee penningen per jaar die voor 24 juni (Sint Johannes) betaald moest worden. Inwonende kinderen waren uitgezonderd. Wanneer de horige in gebreke bleef werd zijn bezit verpand.
2. Wanneer je een abtsgoed wilde bezitten moest je horig zijn aan de abdij (door middel van rechten en plichten verbonden zijn aan land en abt) met instemming van de abt of kelner (rentmeester).
3. Een abtsgoed mocht niet, zonder toestemming van de abt of kelner, worden opgesplitst.
4. Een horige mocht niet zonder toestemming van de abt of kelner trouwen;
5. De oudste zoon erfde het gehele bezit bij overlijden van de ouders. Bij ontbreken van een zoon erfde de oudste dochter. Op het moment van vererving betaalde de erfgenaam vijf schellingen (60 penningen) aan de abt of kelner.
6. Bij overlijden van een horige moest een keur betaald worden 'naar behoefte van de abt'. Een paard, een koe of ander beest, een kledingstuk of een voorwerp van zilver of goud. Er werd nog niet gesproken over een geldbedrag (afkopen van de keur) dat pas na 1400 de gewoonte werd.
7. Men mocht niet het beste paard als keurmede gebruiken want deze moest gevorderd kunnen worden door de landsheer (de hertog van Gelre);
8. De horigen (en hun nakomelingen) zijn, naast bovengenoemde verplichtingen, geen andere diensten schuldig aan de abt.

Uit dit hofrecht blijkt dat er aan het eind van de veertiende eeuw al geen sprake meer was van diensten die de horigen moesten leveren (bijvoorbeeld het leveren van arbeid op het land rond de hof of zogenaamde tafeldiensten in de huishouding van de abdij of kelnarij). Deze diensten waren voor het grootste deel al in 1152 afgekocht. Vgl. G.A. van Schouwen (1909) en Slicher van Bath (1964).

Het feit dat dit nieuwe hofrecht in 1396 werd opgesteld onder toezicht van een ambtman van de hertog maakt duidelijk dat het hofstelsel 'piepte en kraakte'. De onrusten op de Veluwe hadden een vuur aangewakkerd onder de horige boeren. De abt had vervolgens de hertog van Gelre en zijn ambtenaren nodig om binnen de muren van de abdij en hof rust te brengen. Maar ook dit nieuwe hofrecht bleek uiteindelijk onvoldoende om de orde werkelijk te handhaven.

²⁰ De naam Ar(en)nt t(h)o(e) Bo(e)c(k)op wordt in historische bronnen op veel verschillende manieren geschreven. In dit artikel wordt de schrijfwijze Arent thoe Boecop aangehouden.

²¹ Conraet II van Allenhusen was abt van de Abdinghof te Paderborn van 1362-1405. Vgl. J. B. Greve (1894)

²² Een volledig hofrecht bevat bepalingen van verschillende zaken terwijl een onvolledig hofrecht uitvoerig ingaat op enkele verplichtingen. Van de Abdinghof zijn twee volledige hofrechten bekend (1152 en 1396). Vgl. Slicher van Bath (1964).

Arent thoe Boecop

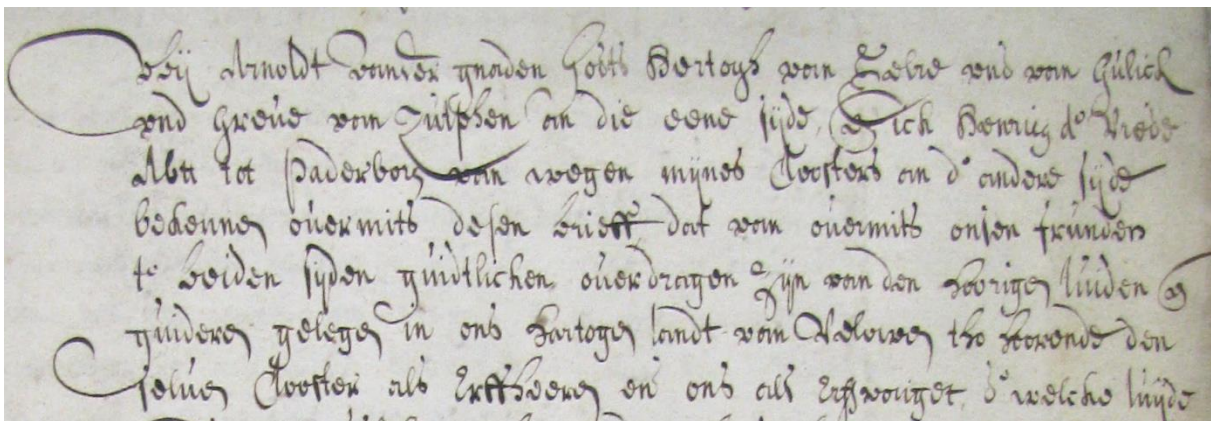
De in de oorkonden genoemde ambtenaar, Arent thoe Boecop (ca. 1335-1397) blijkt een bijzondere figuur die een aantal functies heeft vervuld voor de hertog van Gelre. De hertog gaf hem de titels *lieven cnape ende rait*, vermoedelijk dus oude adel aangezien een knape soms een uitdrukking is voor 'ridder'. De hertog heeft vertrouwen in Arent want hij ziet hem als zijn *rait* of raadsman. In diverse stukken komen we hem tegen als amptman (soort rechter van de hertog) en richter van Veluwe, rentmeester en thesaurier-generaal van Gelderland (hoofdschatbewaarder, te vergelijken met een huidige minister van financiën) en hij was burggraaf van Nijmegen (oude functieaanduiding voor ambtman). De veelzijdigheid van Arent thoe Boecop blijkt vooral uit het feit dat hij in opdracht van hertog Willem van Gulick (1363-1402) de stad Elburg, die toen pal aan het water van de Zuiderzee lag en veel last had van overstromingen, meer landinwaarts liet herbouwen. Arent bouwde in vier jaar (van 1392-1396) een volledig ommuurde stad met een rechthoekig stratenplan. In de stad liet hij een groot huis of stadskasteel bouwen voor zijn hertog. Volgens de overlevering schonk Willem van Gulick hem dit huis toen hij in 1388 de stad bezocht, vgl. A. toe Boecop (1862). Arent overleed in 1397 en werd in Elburg begraven. Het stadskasteel of 'Arent thoe Boecophuis' werd in 1400 het stadhuis van Elburg en bleef dat tot 1954.

Arent thoe Boecophuis (centraal op de foto) achter de vestingmuren van Elburg.

Overeenkomst tussen de hertog van Gelre en abt van Paderborn in 1457.

Uiteindelijk had de abt van de Abdinghof, Henrick IV von Wrede²³, onvoldoende macht om zijn horige boeren tot gehoorzaamheid te dwingen. Hij moest in 1457, noodgedwongen een samenwerking aangaan met de wereldlijke macht in de persoon van Arnold van Egmond²⁴ (1410-1473). Dit 'verstandshuwelijk' leidde tot een overeenkomst: *Littera de concordia facta inter Ducem Gelria et enum Abbatem paderbornensum de mancipijs et corum bonis*²⁵.

Figuur 9: Fragment van de overeenkomst tussen hertog en abt uit 1457 (onvolledig hofrecht)

²³ Heinrick IV von Wrede was van 1454-1476 abt van het klooster Abdinghof te Paderborn, vgl. J. B. Greve (1894).

²⁴ Arnold van Egmond volgde op 25 juni 1423 zijn oudoom van moederskant, Reinald IV, op als hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Op 10 januari 1465 werd hij door zijn zoon Adolf gevangen genomen en afgezet, vgl. R.G. Jahn en J.M. van Winter (2003).

²⁵ Vertaald: Brief waarin een overeenkomst wordt gemaakt tussen de Hertog van Gelre en de abt van het klooster Paderborn over de horigen en hun goederen (bron: Gelders Archief, Kelnarijarchief, inv.nr. 277)

In de overeenkomst (zie bijlage 3 voor de volledige tekst) wordt aangegeven dat de goederen van het klooster aan hem, de hertog van Gelre, als 'erfvoogd'²⁶ zijn overgedragen. Hoewel het hofrecht van de abdij gewoon van kracht bleef, kreeg de hertog van Gelre met deze overeenkomst een positie in de bezitsverhoudingen; hij eigende zich hiermee rechten toe. Wanneer er problemen waren met bijvoorbeeld betalingen of opvolging van horigen, werd er voorheen door de abt of zijn rentmeester (de kelner) recht gesproken tijdens de zogenaamde hofgerichten. Dit gebeurde meestal in de Kelnarij (de hof) in Putten.

Figuur 10: Miniatuur van een vijftiende-eeuws tribunaal (bron: Histoire de Charles Martel, 1465).

Met deze overeenkomst werd afgesproken dat bij de hofgerichten 'amptluijden' van beide zijden (hertog en kelnarij) aanwezig zouden zijn. Maar het meest belangrijke was dat indien er boetes gevorderd moesten worden er bijstand werd verleend door de hertog en een derde deel van de geïnde boetes aan de hertog toekwam (twee derde deel van de boetes waren voor de

abdij). Deze verdeling gold ook voor boerderijen die verlaten werden en voor inkomsten aan tijsen (belasting), rechten en stedigheid (inkomsten uit renten, tijsen en erfpachten die aan de abdij betaald moesten worden).

Deze overeenkomst maakte een einde aan de immuniteit van het klooster en haar onafhankelijke positie ten aanzien van het landsgezag. Het was het definitieve einde van het hofstelsel dat met de aanpassingen van het hofrecht in 1152 en 1396 al in gang was gezet²⁷. Met deze overeenkomst kwam de rust wel weer terug. Uit de stukken van het kelnarijarchief in Arnhem blijkt dat in de loop van de vijftiende eeuw de oorkonden weer door de abt en rentmeester werden opgesteld. De ambtman van de hertog trad meer en meer op de achtergrond maar de wereldlijke invloed op het hofrecht bleef aanwezig en de gemaakte afspraken bleven gelden²⁸. Doordat de landsheer, de hertog van Gelre, als voogd optrad over de horigen die aan de kloosters toebehoorden (vastgelegd in de overeenkomst in 1457) konden deze verhoudingen lang standhouden, tot na de reformatie. Eeuwen later, in 1709, was de Benedictijner monnik Liborius Molitor²⁹ kellenaar geworden in Putten. Hij trof een verslonsde administratie aan die hij op orde probeerde te krijgen. Uit een archiefstuk uit 1713³⁰ dat door Molitor is opgesteld, komt naar voren dat de kellenaar de eeuwenoude regels probeerde te handhaven maar hij had daar de grootste moeite mee. De tijden waren veranderd; de hofrechten waren nog wel van kracht maar nauwelijks meer handhaafbaar doordat ze sterk waren verouderd en niet meer werden geaccepteerd door de bewoners van de kloostergoederen.

²⁶ Erfvoogd (latijn: advocatus) bestuurd namens de heer (in dit geval de abt van Paderborn) een stad of streek of in dit geval de goederen van de abdij op de Veluwe.

²⁷ Door de toename van de geldeconomie (en daarmee geringere afhankelijkheid van betalingen in natura) en de toenemende macht van de landsheer, verzwakte de positie van de grootgrondbezitters al in de dertiende eeuw. Vgl. P.G. Aalbers (1979).

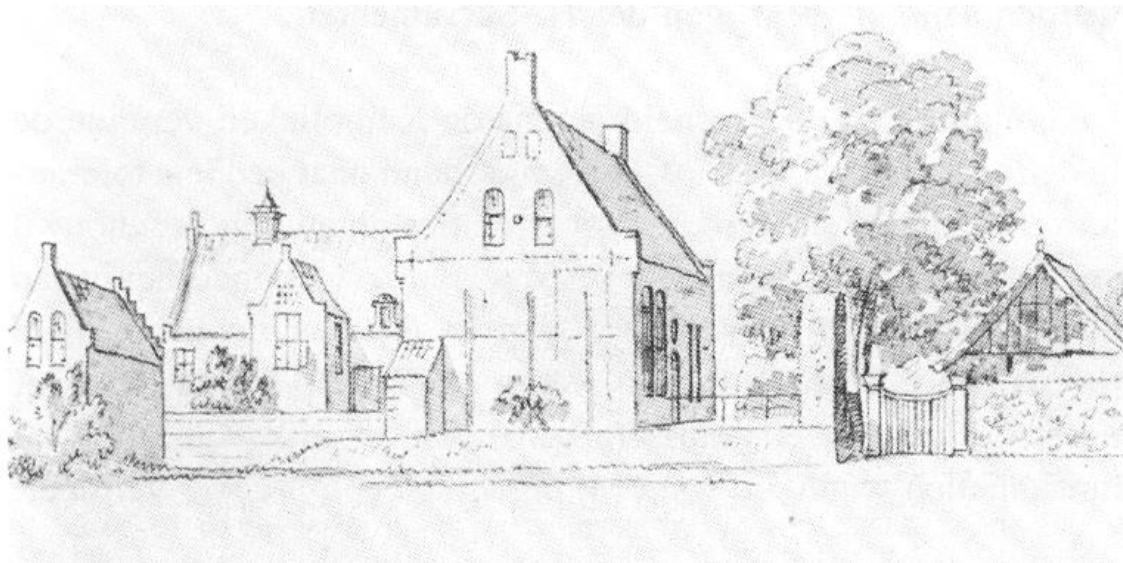
²⁸ Het hofrecht uit 1396 en de aanvullingen in 1457 zijn de laatste aanpassingen van het hofrecht van de Abdinghof tot opheffing van het klooster in 1810.

²⁹ Liborius Molitor was lector in de theologie, kellenaar van 1709-1714 en ging daarna naar Paderborn (E.L. Steinmeijer, 2004). Zie voor zijn overzicht van inkomsten van de Abdinghof Kelnarijarchief, inv.nr. 39.

³⁰ Gelders archief, Kelnarijarchief, inv.nr. 39.

Tot slot

Vele boerderijen rond Nijkerk en Putten zijn tot in de negentiende eeuw kloosterbezit gebleven en de volschuldige hofhorige boeren of beleenden van deze boerderijen bleven formeel onder het hofrecht van de hoven vallen. Deze verbintenis aan het middeleeuwse kerkelijk recht was uiteindelijk slechts een vaag overblijfsel van het oorspronkelijke hofrecht. De boeren van de buurschappen rond Nijkerk en Putten kwamen eind veertiende eeuw in verzet tegen de te dwingende regels. Eeuwen later in 1713 had de dan vers aangetreden kellenaar van de hof in Putten, Liborius Molitor, zijn handen vol om de oude hofregels staande te houden. Het verzet was minder hevig maar het leek of niemand meer wist waar de oude termen als stedigheid en keurmede vandaan kwamen. De Benedictijner monnik Molitor bracht de administratie voor de laatste keer op orde maar hij leek vervreemd van zijn eigen *familia*.

Figuur 11: De Kelnarij, de hof van de Abdinghof te Putten door C. Pronk in de 18^e eeuw.

Literatuur

- Aalbers, P.G., 1979. *Het einde van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland 1795-1850*. Zutphen.
- Becker, N., 2003. 'De sociale verhoudingen op het platteland', in: *Het hertogdom Gelre*. Utrecht.
- Böck, M. en Geuenich, D., 2003. 'Het graafschap en het hertogdom Gelre en het Rijk tijdens de Middeleeuwen', in: *Het hertogdom Gelre*. Utrecht.
- Boecop, A. toe, 1862. Uittreksels uit het dagboek van Arent toe Boecop volgens een handschrift van de 17^e eeuw. Deventer.
- Bijvank, P.C., 2012. De zoektocht naar boerderij Middel Gerven, over Eltens en Paderborns grondbezit. <http://historischgeografischeartikelen.files.wordpress.com>.
- Doesburg, J. van en Schut, P.A.C., 2010. *IJzer en aarde. Waarderend onderzoek naar een ringvormig aardwerk in Appel (gemeente Nijkerk) in 2008*. Amersfoort.
- Greve, J.B., 1894. *Geschichte der Benediktiner-Abtei Abdinghof in Paderborn*. -.
- Hagoort, W.J., 1990. Werdense boerderijen in de gemeente Putten. Een reconstructie van een 9^e eeuwse boerderijenbezit. *Feestbundel D.P. Blok*. Red. J.B. Berns et al. Hilversum.
- Jahn, R.G., en Winter, J.M. van, 2003. 'De genealogie van de graven en hertogen van Gelre', in: *Het hertogdom Gelre*. Utrecht.
- Jansen, H.P.H., 1982. 'Adela van Hamaland', in: *Vrouwen in het Landsbestuur*. 's-Gravenhage;
- Janssen, W., 2003. 'De geschiedenis van Gelre tot het Tractaat van Venlo in 1543 – een overzicht', in: *Het hertogdom Gelre*. Utrecht.

- Jappe Alberts, W., 1966. *Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde der Middeleeuwen*. 's-Gravenhage.
- Kist, N.C., 1853. *Het necrologium en het tynsboek van het Adellijk Jufferen-Stift te Hoog-Elten*. Leyden.
- Nijhoff, I.A., 1833. *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland door onuitgegeven oorkonden opgehelderd en bevestigd. Tweede deel, Reinald III en Eduard, hertogen van Gelre*. Arnhem.
- Schouwen, G.A. van. 1909, *De Kelnarij van Putten*. Arnhem.
- Schrassert, J., 1740. *Codex Gelro Zutphanicus*, Harderwijk.
- Slicher van Bath, B.H., 1964. Hoven op de Veluwe, *Ceres en Clio. Zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*. Wageningen.
- Slicher van Bath, B.H., 1952. *Het archief van de Kelnarij van Putten*. 's-Gravenhage.
- Steinmeier, E.L. 2004. *De Kelnarij van Putten, een geschiedenis van duizend jaar*. Putten.
- Vervloet, J.A.J. 1986. *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*. Wageningen.
- Wartena, R., 1968. *Het archief van de Kelnarij van Putten, Supplement*. Rijswijk.

Geraadpleegde archieven

Gelders Archief, Kelnarijarchief, toegang nr. 0324:

- Inv. nr. 39 Lijsten van leengoederen, volschuldige hofhorige abtsgoederen, gevrijde abtsgoederen, tynsgoederen, erfpachtgoederen, pachtgoederen, broeklanden, hout, huizen, meenlanden, grote en kleine tienden, opbrengsten van koren en kleinvee, renten, 1713 (met index).
- Inv.nr. 40a Transumptum primum et antiquum. Cartularium betreffende de goederen en rechten van de kelnarij van Putten en van de proosdij van Werden, aangelegd ca. 1500 door notaris Johannes Pistoris.
- Inv.nr. 264 Overeenkomsten, brieven en aantekeningen betreffende keurmedigheid, 1389-1694. Regestnr. 11a. 1389 December 3 (op sente Barbaren avont virginis gloriose). Arnt the Boeckop, richter van Veluwen, oorkondt, dat Wouter van Neckevelde een keur aan de abt van Paderborn heeft toegezegd bij overlijden van zijn echtgenote voor het erf Gagelwije en dat Ricout Wouterssoen van Neckevelde beloofd heeft een keur te zullen geven voor het goed Gerwerdinghen.
- Inv.nr. 276 Accoord tussen de abt van Paderborn en de horige lieden te Putten betreffende de rechten der laatsten. Notariëel vidimus en een afschrift. 1396.
- Inv.nr. 277 Overeenkomst tussen de hertog van Gelre en de abt van Paderborn over de horige goederen. Afschrift 1457.

Bijlage 1

‘Overeenkomsten, brieven en aantekeningen betreffende keurmedigheid, 1389-1694. Regestnr. 11a. 1389 December 3 (op sente Barbaren avont virginis gloriose). Arnt the Boeckop, richter van Veluwen, oorkondt, dat Wouter van Neckevelde een keur aan de abt van Paderborn heeft toegezegd bij overlijden van zijn echtgenote voor het erf Gagelwijn en dat Ricout Wouterssoen van Neckevelde beloofd heeft een keur te zullen geven voor het goed Gerwerdinghen’, (Gelders Archief, Kelnarijarchief, invent. nr. 264).

Inleiding

Betreft een regest (eenregelige samenvatting van een oorkonde) over keurmedigheid. Het archiefstuk bestaat uit 1 document op papier met aanhangend zegel van de oorkonde. In deze oorkonde geeft Arnt the Boeckop, richter van Veluwen, twee zaken aan:

- Wouter van Neckevelde heeft een keur aan de abt van Paderborn toegezegd bij het overlijden van zijn echtgenote voor het erf Gagelwijn;
- Ricout Wouterssoen van Neckevelde heeft beloofd een keur te zullen geven voor het goed Gerwerdinghen.

Getranscribeerde tekst

Ik Arnt the boeckop Richter van Veluwen doe kont allen luden ende tuyge openbaerhe mit desen openen brieve dat voor my ende voor gherichte lude hij na beschreive comen is ynt gherichte Wouter van Neckevelde ende heeft mit sinen eigen wille verlyet en bekent dat hij horich is den abte van Paderborne voort nu heeft hij den abte onses enen koer (keur, PB) verwilkert (verwillekeurt, beloofd, toegezegd, PB) voor Wijchmoet sine wyve weert sake dat sijn soen hylicken (trouwen, PB) an enen wyve die horich were inden erve tot Gagelwijn eer Wijchmoet allinich were so soude die selve Wijchmoet quijt wesen vanden koer onses. Doe dit geschiet was is comen in dit schie gherichte Ricout Wouterssoen van Neckevelde. Ende heeft mit synen bryven wille den abte onses enen koer geweddt vanden guede tot Gerwerdinghen met weert dat hij een van sinen kijnder na den selve guede horich maecken so weer Ricout Wouterssoen quijt vanden koer onses alle argelist hij ynne uijtgesteget. Dit geschiede tot Ermel daer over ende aen waren als gherichts lude her arnt vander lawic Ridder Arnt die haese Giesbert van Aller Reyner van Aller ende anders wel guder lude dyet mede zaghen ende hoerden. In orkonde sis briefs besegelt mit minen segel gegeve int jaer ons here dusent driehondert neghen entachtentich op sente barbaren avont (3 december, PB) virginis gloriose (eervolle maagd, PB).

Bijlage 2

‘Accoord tussen de abt van Paderborn en de horige lieden te Putten betreffende de rechten der laatsten. Notariëel vidimus en een afschrift. 1396’ (Gelders Archief, Kelnarijarchief, invent. nr. 276).

Inleiding

In het Kelnarijarchief is onder inv.nr. 40a, folio 2 een afschrift aanwezig op perkament van een brief van Art van Bocop, richter van Veluwen, waarin een accoord wordt gesloten tussen de ‘gemene luiden behorende tot de hof van Putten’ en de abt van de Abdinghof, Conraet van Allenhusen. De oorkonde is van 1396 en onder inv.nr. 276 van het Kelnarijarchief is een 17^e eeuws afschrift aanwezig die hieronder is getranscribeerd.

Het betreft een notariëel vidimus; een archiefterm voor een akte, waarbij degene die haar uitvaardigt, verklaart een zekere akte te hebben gezien en in zijn verklaring de tekst van die akte opneemt. Een vidimus kan dus beschouwd worden als een niet-geautoriseerd afschrift (kopie). Een authentiek afschrift van een akte heet met een verouderde term *transsumpt*³¹.

De tekst betreft een zgn. volledig hofrecht³² uit 1396. Van de Abdinghof is nog een ouder volledig hofrecht bekend uit 1152³³ en een drietal onvolledige hofrechten (1334, 1358 en 1457). In het hofrecht van 1334 wordt uitvoerig op de rechten bij overlijden ingegaan. Het onvolledig hofrecht uit 1358 betreft het leenmannenrecht³⁴.

Getranscribeerde tekst³⁵

Ich Art van Bocop Richter van Veluwen doe cond alen luiden end toge openbarlick met diesem openen brieffe dat veur mij end voor gerichtsluiden, die hiernae beschreven staen gekomen sint int gerichte die gemeine luiden, die hoeren den erwerden in gode herren (=heeren) Conraet van Allenhusen Abde van Paderborn in sinem hoff tot Putten gelegen in den lande van Veluwen ende hebben myt hoeren vrien (=vrije) willen vorliet end bekant voor hem end hoeren erven, went (=want) sy alle jaer voele (=vele) twistingen end schellingen (=scheelingen) hadden myt den Abt voorss van hoeren rechten dat sy daer mede myt den selten Abt mynliken (=minnelijk) end eyndeliken (= eendrachtelijk) sein averdraghen in manieren end voorworden alsoo heir nae beschreven seit.

Art van Bocop richt zich in de aanhef tot de ‘gemeine luiden’ van alle huizen van de Abdij van Paderborn en zijn hof te Putten en draagt de rechten van de horigen over volgens de volgende ‘manieren en voorwaarden’. Hij doet dit omdat er al jaren sprake is van vele twisten en onenigheid tussen de horigen en de abt (zonder verdere uitleg).

(1) In den ersten soo sullen alle die ginne, manne end weiff, die tot den hove van Putten hoeren, geven end betaelen den Abt offte seynem Ambtman off hoeren gewaren (=gezworen) Bodenn van hoere hoofte op Sente Joannis avent Nativitatis tot mitsommer in den hoff tot Putten twe penningsen eynnes oulden groeten Connixgroot vur sestien pennincken gerekent, uytgenoemen soen end dochteren, de under cost und bewaringe hoeren olderen, end niet myt hillick noch myt entfangenen erven van oire olderen huys gescheidenen syn de en solen in gheinen hoofttyns geven noch bethaelen alsoo lange alsoo hy in sulcker maten syn,

³¹ Bron: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (www.dbnl.org)

³² Een volledig hofrecht bevat bepalingen van verschillende zaken terwijl een onvolledig hofrecht uitvoerig ingaat op enkele verplichtingen.

³³ B.H. Slicher van Bath, 1964. Agronomisch-historische bijdragen, Wageningen, pg. 182.

³⁴ G.A. van Schouwen, 1909. De kelnarij van Putten, onderzoek naar den rechtstoestand harer bezittingen. Arnhem, bijlage T.

³⁵ De nummering van de artikelen komen niet in deze kopie voor en zijn overgenomen van de Codex Gelro Zutphanicus (J. Schraessert, 1740)

Op 24 juli (Sint Johannes) moeten diegene, zowel man als vrouw, die tot de hof van Putten behoren (dat wil zeggen horig zijn aan de abdij) een hoofdtijns betalen van twee penningen (uitgaande van een oude groot met een waarde van 16 penningen). De zoon en dochter hoeven geen hoofdtijns te betalen, zolang zij in de kost en onder toezicht van hun ouders zijn.

(2) myt diesen voorworden, dat alle die gene de hoeren hoofttyns op den vurses Sente Joannis avent niet en bethaelen, die syn vervallen um eynen oulder groeten Conninxtein tot den hoofttyns voorgescheven, ende daer vur mach den Abt ende seyn Amptman offte hoeren ennycks geware (=gezworen) Bode alle die gene doen penden myt eynem dachliksen Richter off Pender also hen dat godelixte is gelyck ende in allen manieren dat seynen anderen erstyns uit mach doen penden, ende diese vorgess twe penninck off voor den oulden Koninxgrooten als die vervallen seyn, sall men boren (=beuren) payment dat daer gueth vur is in elcter tyt der bethalungs, end andersen sollen sy daer mede nicht van sinnen (= niet verzuimen) in geinre weiss off sy eren (= haren) hoofttyns nicht en bethalongen –

Wanneer de hoofdtijns niet op Sint Johannes wordt betaald mag de abt of ambtman (in dit geval de kellenaar) het bezit verpanden en moet de hoofdtijns alsnog betaald worden. Het afdwingen van de hoofdtijns blijkt ook in latere jaren lastig voor de Kelnarij. De hoofdtijns werd in veel gevallen op het moment dat de keurmede betaald moest worden (dus veelal na de dood van de horige), vereffend.

(3) Item soo en sall nemandt des Abts horige gude besitten noch gebruiken he en sy off en werde daer hoerich ende ledich nae offten sy myt willen ende consent des Abts off seynes Amptmans- Wilde je een horig goed bezitten dan moest je horig worden aan de abdij en de abt of de kelner moest hier goedkeuring aan geven.

(4) Item soo en sall me des Abts hoorige gude niet splieten noch deilen, tensy myt willen end consent des Abts off seynes Amptmans.

Het horig goed mocht zonder toestemming van de abt of kelner niet worden gedeeld.

(5) Item soo en sall nemandt van des Abts luiden voorss hillicken buten echt then sy myt willen ende consent des Abts off seynen Amptmans.

Met deze voorwaarde wordt bedoeld dat een horige, of zoals hier aangeduid ‘des abtsluiden’, niet zonder toestemming van de abt of kelner mocht trouwen ‘buiten echt’. Dit laatste wil zeggen met een niet horige (geen *familia*). Hij mag dus wel binnen de *echt* trouwen zonder toestemming of betaling (in het hofrecht van 1152 was ook bij trouwen ‘binnen echt’ toestemming nodig)³⁶.

(6) Item soo sall de aldeste soen gearfft warden nae dode seynen oulderen, alsoo veere als daer een soen off en were daer gein soen soo sall de aldeste dochter gearfft wesenn. Ende de ouldeste, rd sy soen off dochter, die gearfft is, sall die allinge were (=weer) myt allen horen tobehooringen besitten, end sall die andere Kindere daer afgoeden by den magen end vrienden.

De oudste zoon erft na het overlijden van zijn ouders het bezit en wanneer er geen zoon is erft de oudste dochter het bezit. Degene die erft zal het bezit in geheel bezitten (‘myt allen hoeren tobehooringen’). De erfgenaam zal de overige kinderen ‘afgoeden’ (d.w.z. een bepaald bedrag betalen).

(7) End waneer des Abtsluiden affteinick synt, soo sall die ginne, die gearfft worde den Abt offte seynen Amptman geven viiff schillinge payments vorgess. (=voorgeschreven) Dat is to verstaen xxx penninge nae dode des vaders ende xxx penninge nae doet der moder. Ende daer myt sall den Abt of seyn Amptmann hen dat goedt guetelicken belynen sonder wiederseggen, ende des gelixt (=gelijk) sall men doen van allen anderen guederen ende erven, de den Abt tobehooren –

De erfgenaam betaalde de abt of kelner vervolgens vijf schellingen (60 penningen), 30 penningen na dood van de vader en 30 penningen na dood van de moeder. De abt of kelner zal vervolgens de erfgenaam het goed belenen zonder dat hem dit recht kan worden opgezegd. Dit laatste was een belangrijke zekerheid voor een horige.

(8) Item soo is toloetten, dat alle die ginne, die hooren in den hoff to (‘Putten’, ontbreekt, PB) ceurme (=keurmedig) syn, und eyn elck persohns dode sall des Abts Amptman thot behooff des Abts end

³⁶ Vgl. G.A. van Schouwen, 1909. De kelnarij van Putten, onderzoek naar den rechtstoestand harer bezittingen. Arnhem, pg. 35.

seyner naecomelinge nemen eyne coer, dat is to verstaen eyndat beste van Perden van Coyen off van anderen beesten, off van cleideren, off dat in golde oder in silver gesynn worde, ende niet meer nah gewonthen der coeren, uytgenoemen soens undt dochteren de under cost ende bewaringe syn eren ouderen, end niet myt hillick noch myt entfangenen erve van hoeren ouderen huys gescheiden syn, die ginne die aldus in dieser manieren sterven, daer aff en sall me geine coer nemen, Diegene die tot de hof van Putten behoren zijn keurmedig. Iemand die overlijdt zal de kelner 'tot behoefte van de abt' een keur nemen; het beste paard, de beste koe of een ander beest, of een kledingstuk, of iets van goud of zilver. Uitgezonderd zijn de zoons of dochters die inwonend zijn en onder toezicht staan van de ouders. Wanneer die sterven wordt geen keur gevraagd³⁷.

(9) oock uytgenomen all sulcke perde als up des Abtsleuden end goede gesatt werden den herr van den Landt mede to dienen, de en sall me tot geyne coer nemen, meer een dat beste daer neestegelyck alse vurges (=voorgescreven) is.

De paarden van de abtsgoederen die die de heer van het land (Graaf van Gelre) dienen zal men ook niet tot keur nemen maar het beste wat daar op volgt. Blijkbaar kon de landheer de paarden van de abtsboerderijen vorderen (bijv. in tijde van oorlog) en mochten deze paarden niet als keurmede worden betaald. Hiermee blijkt ook de invloed van de landsheer op de eigendommen van het klooster.

(10) Voortmeer soo en bekennen des Abtsluide vorgess. (=voorgescreven) den vurgsz Abt end syne naecomelingen anders geyn recht noch dat sy hem anders geyne deinst (=dienst) schuldig en syn to doen in geynre weiss dan all sulcke puncte als vurgess staen. Beheltelyeke den Abde vurgess end seynen naecomelinghen synen tyns, pacht, tynden end stedicheit, soo als he die van alder (=ouds) gehatt heeft. Soo hebben diese vurgess leude hoerende to Putten in den hoff myt hoeren vrijen willen vorlyet bekandt end overgeven voor hem und voor hoeren Erven den Abde vurgess end seynen Naecomelinghen alle diese vurgess puncten end vurwarden in allen manieren alsoo des vurgess staet erstlick end ewelick vast, stede end onbroekelick to blijven alse alse ordel end gerichtsluide wisende dat alte diese vurgess puncten end vurwarden in allen manieren alsoo die vurgess staen nae den Land recht vast, stede end onbroekelick (=onverbrekelyk) blijven sullen sonder emans wieder seggen end sonder Arglist.

Met deze passage wordt aangegeven dat er naast bovenstaande voorwaarden geen andere diensten en rechten zijn waarop beroep kan worden gedaan. De voorwaarden staan voor eeuwig vast. M.n. het woord 'diensten' is in deze zin belangrijk. De horigen hoefde dus geen diensten uit te voeren voor de Kelnarij of abt.

Hier waren over end aen alse gerichtsluide Willem van Doelre, Derick van Brynenn, Jans soen, Claes van Spelde, Wynandt van Appel Maes soen die hier sonderlyck to geropen waren en enthalt (=onthaald) end anders veele guederleude die diet mede sagen end hoerden. In oierkunde dis breiffs besegelt myt meinen segell. Gegeven int jaer ons heeren Dusent dreihundert sess ende negentig feria secunda post diem Beati Martini hyemalis³⁸.

---

³⁷ Wanneer de kinderen niet meer thuis woonden dienden voor hen bij overlijden ook keurmede te worden betaald aangezien zij uit een horige vrouw geboren kinderen waren en daarmee zelf ook horig (ongeacht of ze zelf een abtsgoed bezaten of niet).

³⁸ Datering: 1396 november 13 [feria secunda post diem beati Martini hyemalis]

Bijlage 3

‘Overeenkomst tussen de hertog van Gelre en de abt van Paderborn over de horige goederen. Afschrift 1457’ (Gelders Archief, Kelnarijarchief, invent. nr. 277).

Inleiding:

Betreft een papieren omslagmap (titel: *Mancipi bona*) met daarin brieven. Daarnaast een papieren omslag met een stuk in latijn (papier sterk vergaan).

Getranscribeerde tekst

Littera de concordia facta inter Ducem Gelria et enum Abbatem paderbornensum de mancipijs et corum bonis

[Brief waarin een overeenkomst wordt gemaakt tussen de leider/hertog van Gelre en de abt van het klooster Paderborn over de horigen en hun goederen.](#)

Wij Arnoldt vornden gnaden Godts Hertogs van Gelre end van Gulick end grave van Zutphen an die eene sijde, end ick Henricg d’Wrede Abtt tot Paderborn van wegen mijnes cloosters an d’andere sijde bekenne overmits desen brieff dat van overmits onsen frunden te beiden sijden guidtlicken overdragen zijn van den hoorigen luiden en guideren gelegen in ons hartogen landt van Veluwen tho hoorende den selve clooster als Erfhoore en ons als erffvoiget d’welcke luyde en guide to sulcken reghten ende gehoorsamheit mon niet en hefft also dat van reght gebuirt end van alts gewoonlick is, als dat men dair aff ende hoffgerichte halden ende besitten sall bij onsen Amptluijden toe beiden sijden, ende wes da mit reght gevordert endt gewonnen wordt na dat hoffgerichts reght dair sollen wij hertogh sulcks hulpe ende bijstandt inne doen dat dat alsoo voltogen en gehalten worde, ende was dair aff nehmen ende was dair dan van averth dat sall een derden deel tho behooren ons hertogen voorss ende d’andere twee deel den Abtt voorss, were ouck innieke luede die d’horige guede lieten liggen en daer aff niet hoorigh noch ledigh werden en voldae, alsoo dat men die guede anfangen moeste, soo solde ouck dat derdedeel dair aff comen wij Hertogen als voorss en twee deel d’Abtt hebben, soo lange ende der tijt, dat d’reghte volgers dat winnen end worven, ende dair aff sollen wij als dan ouck een derdedeel, endt die Abtt twee deel hebben also van den andere vurgereth is, beholtelick in desen stucken den Abtt t’voorens sijnen thins, reghten, stedigheid end reghten onse so des tot diesen daghen toe, in besitt end gebruik is gewest.

[Arnold van Egmond \(ca. 1410-1473\)³⁹ en Henrick d’Wrede⁴⁰ komen overeen dat de horigen en goederen van de Veluwe, behorende bij het klooster \(de Abdinghof\) en ‘ons als erffvoiget’ \(...\) ‘over\(ge\)dragen’ zijn. Men zal vanaf dit moment hofgerichten of rechtzaken houden waarbij ‘amptluijden’ van beide zijden aanwezig zullen zijn. Datgene wat volgens het \(hof\)recht gevordert moet worden zal met bijstand of hulp van de hertog geïnd worden. Vanaf dit moment zal een derde deel de hertog toebehoren en twee derde de abt. Wanneer de horige boerderijen verlaten worden zal de hertog een derdedeel krijgen en de abt twee derde deel. Dit geldt ook voor de inkomsten aan tijnsen, rechten en stedigheid.](#)

Oock is bedediggt dat off die Abtt off sijne leude van sijnre wegen mit diser verteringe van onreghten anfangen off sulckere der gelijcken in dieser saicken broeckten off misdeden, dair sal die Abtt ende d’sijne soo veele ons Hertogen voorss dat ontrefden (= ontriefden, PB) sonder broecken end onbelast mede wesen ende hier thoe hefft men ordonniert twee, also van ons Hertogen vurs weg Johan van Hulgo ende van wegen des Abtts Johan van Brinen van Harderwijck, alsoo dat die twee die ongehoorsame leude vurs alle tijt bij hen selffs nae hooren guidtduncken end bester

³⁹ Arnold van Egmond volgde op 25 juni 1423 zijn oudoom van moederskant, Reinald IV, op als hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Op 10 januari 1465 werd hij door zijn zoon Adolf gevangen genomen en afgezet (bron: R.G. Jahn en J.M. van Winter, *Het hertogdom Gelre*, 2003)

⁴⁰ Heinrich IV von Wrede was van 1454-1476 abt van het klooster Abdinghof te Paderborn (bron: J. B. Greve: *Geschichte der Benediktiner-Abtei Abdinghof in Paderborn*. Paderborn 1894)

wettenschap moge laten scheiden ende wes daraff comt an hoe(.) behalden des dogh nijt t'over geven ten sij bij bevehle consent end todoen ons Hertogen end Abtt voorss t'beiden sijden ende anders niet.

Ook is naar voren gebracht/overeen gekomen dat de Abt of zijn medewerkers beginnen met het aanpakken van overtreders (zij die boetes moeten betalen of misdeden). De handhaving zal plaatsvinden door een ambtenaar van de hertog (op dat moment Johan van Hulgo) en de ambtman van de abt (hier wordt de leken rentmeester Johan van Brinen⁴¹ genoemd). Men heeft verordineert dat deze twee ambtmannen de ongehoorzame lieden mogen 'laten scheiden'. Hiermee wordt bedoeld dat ze uit de boerderij worden gezet. Het erf viel daarmee vrij.

Ende d'selven twee voorss sullen ouck onderscheidelicken op wat dagh sij die luide laten scheiden end an we(o) voelt goedes sij die hebben laten winnen ende wat dair afgebuirt is end achterstedig stonde dat aff t'doen tot gesinnen onser t'beiden sijden guede bescheitelicken end bewistelicke reckeninge, Ende wes alsus van hoorige lueden off gueden wider geworven wordt daer sulte wij Hartogh voorss onse vagedei an hebben end die Abtt sijn reght an behalden ende all sonder argelist. De twee ambtenaren moeten aangeven op welke dag het erf (of de erven) vrijvallen en welk bedrag aan stedigheid nog achterstallig betaald moet worden. Dit bedrag moest betaald worden en verdeeld over de rekening van hertog en abt (waarschijnlijk volgens de verdeling een derde/twee derde). De nieuwe horige lieden die gevonden ('geworven') worden om het goed te bewonen zullen onder de voorgdij van de hertog vallen en de abt zal ten aanzien van hen, zijn rechten behouden.

Hier zijn overgarest van wegen ons Hartogen vurss onse Vrunden van Raade Her Johan Haer tot Gemen Arnoldus van Geer onse overste Rentmeister ende Gerit Greve Vndt van wegen des Abtts bruder Hermen Vrowijn kelner des cloosters van Paterborn ende Pastor tot Putten bruder Conradt Grevenstein pastor tot Voorthuisen Claes van Aller van Stomeborghe end Johan van Brijnen Amptman des Abtts voorss mit meer guiden louden tot beiden sijden des tot oirkondt hebben wij Arnoldt Hertogh vurssonsen zegel voor an desen brieff doen hangen end ick Henricg Abtt voorss want dese vurss punten mit mijnen willen aldus voor die geding sij soo hebbe ick mijn zegell voor mij end mijne cloister bruders an desen brieff mede gehangen end diser brive sijn twee gemaect all eens haldende der eyn wij Hertogh voorss hebben end d'ander d'Abtt. Gegeven int iair ons Heeren duisent Vierhondert soeven ende vijftigh des saterdags nae sanct Urbanus dagh.

Zowel hertog Arnold van Gelre als abt Henrick d'Wrede hangen hun zegel aan deze brief op de zaterdag na St. Urbanusdag (25 mei) in 1457

---

⁴¹ Johan van Brijnen was van 1455-1483 de leken rentmeester van de kelnarij. In 1489 werd de eerste monnik van de Abdinghof als kellenaar benoemd (bron: E.L. Steinmeijer).